

Οι πολλαπλές χρονικότητες και τοπικότητες της νέας γενιάς Ελλήνων καλλιτεχνών

Μια εικαστική σκηνή προσδιορίζεται από χαρακτηριστικά σχετικά με τον τόπο και τον χρόνο. Μικρότερες ή μεγαλύτερες γεωγραφικές ζώνες και αναφορές σε δεκαετίες ή περιόδους χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν τη δράση εικαστικών εντός συγκεκριμένων χωροχρονικών ορίων. Αν και στα μεγάλα μητροπολιτικά κέντρα το ενδιαφέρον για την τοπική εικαστική δραστηριότητα μπορεί να είναι συνεχές και σταθερό, στις περισσότερες άλλες πόλεις και περιοχές η προσοχή της διεθνούς εικαστικής κοινότητας στρέφεται όταν συμβαίνουν εκεί έντονες κοινωνικές, οικονομικές ή πολιτικές αλλαγές. Η σύγχρονη εικαστική σκηνή της Ελλάδας και ειδικότερα της Αθήνας βρέθηκε, ως γνωστόν, στη θέση αυτή στην περίοδο της οικονομικής ύφεσης. Στη δεκαετία που ακόμη διανύουμε, εγχώριοι και διεθνείς φορείς, κριτικοί και επιμελητές θέλησαν να πλαισιώσουν θεωρητικά το έργο της ανερχόμενης γενιάς Ελλήνων καλλιτεχνών, να το αναδείξουν και να μελετήσουν τις θεματικές, τα μέσα και τους προβληματισμούς του. Με εκθέσεις, άρθρα και εκδόσεις αποπειράθηκαν να χαρτογραφήσουν αυτό που, παρά τις κοινωνικοοικονομικές αντιξοότητες, είναι εν τη γενέσει του, και να αναζητήσουν κοινά γνωρίσματα, κοινούς τόπους και αναφορές.

Η ανάγκη εντοπισμού αυτών των κοινών ή συγγενών σημείων έμοιαζε φυσική σε καθεμία από αυτές τις πρωτοβουλίες όπως διαπιστώνει κανείς ανατρέχοντας σε επιμελητικά κείμενα αντιπροσωπευτικών σχετικών εκθέσεων. Η έκθεση *Εκ Νέου* του ΕΜΣΤ, για παράδειγμα, που πραγματοποιήθηκε το 2013¹ είχε στόχο την ανάδειξη των «ειδοποιών χαρακτηριστικών» και την «ιδιαίτερη δυναμική» μιας νέας γενιάς που δραστηριοποιείται παρά «τις συρρικνωμένες δυνατότητες και ευκαιρίες» (Βιτάλη, Δραγώνα, Πανδή 2013). Μέσα από την επιλογή των έργων για την έκθεση έγινε διακριτός «ο πλουραλισμός καλλιτεχνικών πρακτικών και μέσων» και ειδικότερα η «εκ νέου προσέγγιση, χρήση και αξιοποίηση» αυτών (ο.π.). Τονίστηκε το διεπιστημονικό και διακαλλιτεχνικό έργο αρκετών δημιουργών όπως και ο έντονος προσανατολισμός της νέας αυτής γενιάς στην «έρευνα, τη συνεργασία, την ανταλλαγή πληροφορίας και γνώσης». Η έκθεση *The Equilibrists* του New Museum και του Ιδρύματος Δέστε που έλαβε χώρα τρία χρόνια αργότερα στο Μουσείο Μπενάκη² ανέδειξε μια ομάδα καλλιτεχνών που αποτελούν μέρος μιας διεθνούς

¹ Η έκθεση *Εκ Νέου* του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης πραγματοποιήθηκε 24/10/2013–23/4/2014 στο Ωδείο Αθηνών, σε επιμέλεια της Δάφνης Βιτάλη, Τίνας Πανδή και δικής μου. Η επιλογή των συμμετεχόντων/ουσών καλλιτεχνών έγινε μετά από ανοιχτή πρόσκληση και αξιολόγηση των προτάσεων.

² Τη έκθεση *Equilibrists* που πραγματοποιήθηκε 6/6/2016 - 23/10/2016 επιμελήθηκαν οι Gary Carrion-Murayari και

«νεανικής επισφάλειας», η οποία εντός ενός «κλίματος πολιτικής και οικονομικής αστάθειας διακρίνεται για τη διάθεση καινοτομίας και συνεργασίας» (Carrion-Murayari, Christoffersen, Gioni 2016). Ο τίτλος επελέγη ώστε να αποδοθεί η αίσθηση ισορροπίας και σταθερότητας που χαρακτηρίζει αυτή τη νέα γενιά που βιώνει ένα θυελλώδη κόσμο. Μελετώντας τη σχέση των καλλιτεχνών με την υλικότητα, οι επιμελητές της έκθεσης έδωσαν έμφαση στον πειραματισμό, στις μεταμορφώσεις και στην απουσία μιας ομοιογένειας που ενδεχομένως θα μπορούσε να προκληθεί από την κοινή εμπειρία της επισφάλειας και των αβέβαιων και συγκρουσιακών κοινωνικών και πολιτικών θέσεων της περιόδου (ο.π.).

Η κοινή, βιωμένη εμπειρία μιας γενιάς και η αναζήτηση των γνωρισμάτων της στα έργα των δημιουργών με στόχο να καταγραφεί ο παλμός της εποχής παραπέμπει στη σκέψη του Raymond Williams. Οι «δομές συναισθήματος» ή «δομές εμπειρίας» όπως τις είχε ονομάσει, που διαφέρουν από γενιά σε γενιά, αρχίζουν να διαφαίνονται πρώτα μέσα από τον χώρο της τέχνης και της δημιουργίας του ενεργού παρόντος (Williams 1977). Διαφεύγοντας κατηγοριών, ορίων και ιδεολογιών, πρόκειται κατά κάποιο τρόπο για ανερχόμενες συλλογικές διαθέσεις που, σε συνάρτηση με τοπικότητες και χρονικότητες (Anderson 2014), ενέχουν τη δυνατότητα να προκαλούν αλλαγές. Αυτή η προσέγγιση φαίνεται να συμφωνεί με το σκεπτικό της *Documenta* για τη διοργάνωσή της στην Αθήνα το 2017 όπου τονιζόταν ότι «ο τόπος και ο χρόνος έχουν σημασία» κι ότι η εμπειρία μιας πόλης που βρίσκεται ανάμεσα σε ηπείρους, πολιτισμούς και πλήθη μπορεί να είναι πολύτιμη για μια περίοδο μεγάλων κοινωνικών προκλήσεων και μεταμορφώσεων³ (Szymczyk 2017, 29). Άλλωστε, την *Documenta* ενδιέφερε άλλωστε, όπως διατυπώθηκε, η Αθήνα κυρίως, ως ζωντανός οργανισμός, σαν μια πόλη που μπορεί να εκπροσωπεί άλλες πόλεις και περιοχές.

Τι σημαίνει όμως ακολουθώντας τα παραπάνω ο προσδιορισμός μιας γενιάς με βάση τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά μιας περιόδου σε μια χώρα; Πόσο βοηθά ή περιορίζει τους καλλιτέχνες στους οποίους αναφέρεται; Τι σημαίνει η υπογράμμιση του «ανήκειν» σε μια συγκεκριμένη κοινότητα, περιοχή και περίοδο; Έχοντας διανύσει μια δεκαετία οικονομικής ύφεσης και βιώνοντας σήμερα παγκοσμίως όλο και εντονότερους κοινωνικούς, πολιτισμικούς και οικονομικούς διαχωρισμούς, η έμφαση στον καθορισμό των κοινών γνωρισμάτων μιας καλλιτεχνικής κοινότητας ή γενιάς μπορεί να επιτρέψει παρανοήσεις ή αμφίσημες προσεγγίσεις. Η *Documenta*,

---

Helga Christoffersen με τον Massimiliano Gioni.

³ Η *Documenta* για την 14η διοργάνωση της έλαβε χώρα στην Αθήνα και το Κάσελ (8.4.2017-17.09.2017) υπό την καλλιτεχνική διεύθυνση του Adam Szymczyk.

για παράδειγμα, δεν μπόρεσε να διαφύγει του κινδύνου να ορίσει την Αθήνα και τις κοινότητες της, εικαστικές και μη, σαν το «άλλο», το διαφορετικό, που διεκδικεί μια ευκαιρία ένταξης (Τραμπούλης 2017). Ταυτόχρονα, ωστόσο, όπως τονίζει για την εικαστική σκηνή της Αθήνας η Ε. Τσοκάντα (2019) κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι πρόκειται για χώρο μεταιχμιακό που καθορίστηκε από οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες τις οποίες επιχειρεί να περιγράψει, να κρίνει και τελικά να επηρεάσει δομικά. Η κοινή γεωγραφία, η αίσθηση τοπικότητας δεν μπορεί, όπως αναφέρει, παρά να είναι καθοριστική.

Το Πρόγραμμα Υποστήριξης Καλλιτεχνών ΙΣΝ της ARTWORKS που ξεκίνησε με τον πρώτο κύκλο χρηματικών βραβείων το 2018, προσφέρει τη δυνατότητα να εξεταστούν εκ νέου αυτά τα ζητήματα. Με ικανό αριθμό καλλιτεχνών που επιβραβεύονται για το έργο τους, η πρωτοβουλία αποσκοπεί στη ενίσχυση και ενδυνάμωση της εικαστικής και εν γένει δημιουργικής κοινότητας στην Ελλάδα και ειδικότερα στην Αθήνα μέσα από συναντήσεις, παρουσιάσεις και συζητήσεις μεταξύ των υποτρόφων καλλιτεχνών και επιμελητών, θεωρητικών και καλεσμένων του προγράμματος. Στο τμήμα που ακολουθεί, ο ρόλος της τοπικότητας, της χρονικής περιόδου και τα βασικά ερωτήματα αυτού του άρθρου συζητούνται μέσα από το έργο συμμετεχόντων στο πρόγραμμα καλλιτεχνών που θίγουν τα ζητήματα αυτά.⁴

Επιδιώκοντας μια επαναπλαισίωση συμβάντων που συνδέουν το παρελθόν και το παρόν, το παγκόσμιο και το τοπικό, ο Γιάννης Δελαγραμμάτικας αναζητά τους χώρους διαπραγμάτευσής τους. Χώροι όπως υπαίθρια παζάρια, διεθνείς εκθέσεις, περιοχές με αρχαία ευρήματα παρέχουν το έδαφος για να ειπωθούν και να συζητηθούν γεγονότα και ιστορίες. Επιλέγοντας και παρουσιάζοντας αρχαιολογικό υλικό, κείμενα, εικόνες και αντικείμενα, ο καλλιτέχνης υποδεικνύει υπαρκτές ή πιθανές σχέσεις μεταξύ ατόμων, πραγμάτων, ιδεών και πολιτισμών. Με τη χρήση της υποψίας ως μεθοδολογικό εργαλείο, ο Δελαγραμμάτικας επιτρέπει μικροφανερώσεις της πραγματικότητας και μεταστροφές. Στην πρόσφατη δουλειά του, το ενδιαφέρον του στρέφεται ειδικά στο ρόλο των συλλογικών και πολιτικών αφηγημάτων. Στο έργο *plot hole_do what is fair!*, το γκολφ ως άθλημα γίνεται αφορμή για να συζητηθούν θέματα που αφορούν ανισότητες, αποκλεισμούς και διακρίσεις της σύγχρονης πραγματικότητας. Γεγονότα που εκ πρώτης απόψεως μοιάζουν ασύνδετα μεταξύ τους από τον ελληνικό —και διεθνή χώρο— αποκαλύπτουν σημεία αντιπαράθεσης, διακύβευσης και εκμετάλλευσης που

---

⁴ Στο πρόγραμμα συμμετείχα ως μέλος της επιτροπής αξιολόγησης και ως σύμβουλος για 11 από τους/τις καλλιτέχνες/ιδες που επελέγησαν.

επανέρχονται και μεταμορφώνονται ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της εποχής.

Η κοινωνικοπολιτική κατάσταση του τόπου στον οποίο θα παρουσιαστεί ή για τον οποίο θα παραχθεί ένα έργο απασχολεί την Πάκυ Βλασσοπούλου. Το έργο της — που έχει γλυπτικό χαρακτήρα και εμπεριέχει στοιχεία περφόρμανς— καταπιάνεται τα τελευταία χρόνια με ζητήματα φροντίδας και φιλοξενίας στον σύγχρονο κόσμο. Αντικείμενα που αποτελούν τμήματα επιτελεστικών έργων γίνονται αφορμές για να συζητηθούν μορφές συγκινησιακής ή οικιακής εργασίας που είναι αφανείς αλλά απαραίτητες για τη λειτουργία των δομών και υποδομών μιας κοινωνίας. Η καλλιτέχνης τονίζει την αναγκαιότητα αναγνώρισής τους και υπογραμμίζει τις έμφυλες και ταξικές διαφοροποιήσεις με τις οποίες συχνά σχετίζονται. Στο πιο πρόσφατο έργο της *At your Service*, η Βλασσοπούλου ερευνά αυτά τα ζητήματα στον διαδικτυακό χώρο, όπου η επικοινωνία αυτοματοποιείται και αποσωματωποιείται. Ποιοι τρόποι, λοιπόν, μένει να αναδυθούν ή να ξαναβρεθούν για τη δημιουργία σχέσεων και την συνάντηση φωνών και σωμάτων; Το καλλιτεχνικό έργο και η θέση της θυμίζει τη σκέψη του Fisher και την επείγουσα ανάγκη για «ένα κίνημα που καταργεί την τρέχουσα κατάσταση των πραγμάτων, ένα κίνημα που προσφέρει φροντίδα άνευ όρων πέρα από τα όρια μιας κοινότητας»⁵ (Fisher 2015).

Ο χώρος και ο χρόνος του διαδικτύου και η συνύπαρξη ετερογενών πληροφοριών, συμβόλων και εικόνων διακρίνονται έντονα στο έργο του Παύλου Τσάκωνα της τρέχουσας περιόδου. Μέσα από απροσδόκητες συναντήσεις και συνθέσεις ο καλλιτέχνης αμφισβητεί τα δίπολα της θρησκείας και της επιστήμης, της λογικής και του συναισθήματος, της τέχνης και της φύσης, της τάξης και του χάους. Στο εν εξελίξει έργο του που έχει σαν αφορμή τα 12 ζώδια της δυτικής αστρολογίας, σχολιάζει τα συστήματα ταξινόμησης των ανθρώπινων χαρακτηριστικών. Στον καθένα από τους 12 ζωγραφικούς πίνακες —έναν για κάθε ζώδιο— περιλαμβάνει στοιχεία από διαφορετικές παραδόσεις, περιόδους και πολιτισμούς και οικειοποιείται την αισθητική της επικοινωνίας του διαδικτύου, καθώς και της γραφιστικής τέχνης και της διαφήμισης. Μπορούμε, άραγε, να αποφύγουμε τους περιορισμούς, τις κατηγοριοποιήσεις και τις γενικεύσεις που τείνουμε να χρησιμοποιούμε για να ερμηνεύουμε τον κόσμο; Μπορούμε να αποφορτίσουμε και να αποδυναμώσουμε σύμβολα και «κατασκευές»; Το έργο του Τσάκωνα θέτει ερωτήματα που μοιάζουν

---

⁵ 'Η, όπως έγραψε χαρακτηριστικά «Δεν έχει σημασία από που έρχεσαι ή ποιος είσαι, θα νοιαστούμε για σένα έτσι κι αλλιώς».

πιο καίρια από ποτέ. Η ανάγκη «ζωντανών ταξινομήσεων» (Bowker & Leigh Star 2000, 326) σε μια περίοδο πολώσεων και αντιπαραθέσεων είναι επιτακτική· πράγμα που σημαίνει την ανάγκη ρευστών κατηγοριών οι οποίες μπορούν συνεχώς να αλλάζουν διευκολύνοντας μετακινήσεις και μεταμορφώσεις.

Η Κυριακή Γονή εστιάζει στην εντοπιότητα ή στη διατοπικότητα και τη διαμόρφωση σχέσεων και κοινοτήτων που επιτρέπουν οι σύγχρονες τεχνολογίες. Αξιοποιώντας μεθόδους κριτικού ή υποθετικού σχεδιασμού, αφηγείται ιστορίες που αφορούν μελλοντικές τοπολογίες και υπάρχουσες τοπογραφίες. Τα τελευταία χρόνια η έρευνα της επικεντρώνεται, μεταξύ άλλων, στα δίκτυα του Αιγαίου Πελάγους. Στο πιο πρόσφατο έργο της, *Networks of Trust* —που παρουσιάζεται ως εγκατάσταση αλλά αναπόσπαστο μέρος του είναι η έρευνα και η ενεργοποίηση σε νησιά— η προϊστορία του αρχιπελάγους του Αιγαίου γίνεται αφορμή για να συζητηθούν προϋπάρχουσες και αναγκαίες συνδέσεις και μορφές συνύπαρξης μεταξύ ανθρώπινων αλλά και μη ανθρώπινων στοιχείων, όπως και οι σχέσεις μέλλοντος και παρελθόντος, πολιτισμού και φύσης. Θυμίζοντας μας πως η Μεσόγειος θάλασσα είναι το μέσο που συνδέει αλλά και χωρίζει, η Γονή αναφέρεται στη θραυσματική πραγματικότητα των νησιών και στα δίκτυα που τα κράτησαν ζωντανά. Όπως σημειώνει αναφερόμενη στον Glissant (2010), σκεπτόμενοι με το αρχιπέλαγος αποκτάμε τη δυνατότητα να ξεπεράσουμε κλειστές και στεγανοποιημένες κατηγορίες και να στραφούμε σε ένα μέλλον πιο ανοιχτό στη διαφορετικότητα και πολλαπλότητα.

Η περιοχή της Μεσογείου και συγκεκριμένα το νησί της Μάλτας ήταν το επίκεντρο της έρευνας και προσέφερε το έδαφος για ένα από τα πρόσφατα έργα του Κοσμά Νικολάου. Το *Choir and Manoeuvre (a guided tour to imaginary gardens)* δημιουργήθηκε ειδικά για τους κήπους της Villa Bologna το 2018. Έχοντας μελετήσει τη γεωγραφία, την αρχαιολογία και την ιστορία ενός νησιού που βρίσκεται κυριολεκτικά στη μέση της Μεσογείου και έχει πολλάκις αποτελέσει αποικία, ο καλλιτέχνης —που με το έργο του ερευνά χωρικές ποιότητες, αρχιτεκτονικές δομές και καταγραφές μνήμης— θέλησε να αναφερθεί στην ταυτότητα της Μάλτας. Στη Villa Bologna ο Νικολάου έκανε μια σειρά από χωρικές παρεμβάσεις συνδεδεμένες μεταξύ τους με ξεναγήσεις που προετοίμασε και οι οποίες περιελάμβαναν μεμονωμένες αναφορές και ιστορίες και κινούνταν μεταξύ μύθου και πραγματικότητας. Έτσι, το έργο ενεργοποιούνταν για το κοινό μέσα από αυτές τις επιτελεστικές δράσεις των ξεναγών του, αφήνοντας χώρο για συνειρμούς, ερμηνείες και συσχετίσεις: αναφορές σε συγκεκριμένα πουλιά, για παράδειγμα, που εντοπίζονται στη Μάλτα

και τη Μεσόγειο παραπέμπουν στην αποικιοκρατία, στα μεταναστευτικά κύματα αλλά και στη συνάντηση και διασταύρωση των πολιτισμών σήμερα.

Είναι, λοιπόν, ο τόπος —η Αθήνα και η Ελλάδα—, και ο χρόνος —η περίοδος της οικονομικής κρίσης—, καθοριστικά στοιχεία για τη νέα εικαστική σκηνή αν κανείς λάβει υπόψη παραδείγματα όπως τα παραπάνω; Βάσει αυτών, θα μπορούσαν να σημειωθούν τα ακόλουθα: Η τοπικότητα έχει πρωταρχικό ρόλο ως σημείο αναφοράς ή αφετηρία. Κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, δυνατότητες και περιορισμοί συζητούνται στο πλαίσιο αυτών των έργων σε συνάρτηση με τον τόπο. Παρατηρούμε ωστόσο ότι η έμφαση δεν δίνεται ιδιαίτερα στην Αθήνα ή την Ελλάδα. Αντιθέτως, ο τόπος γίνεται αφορμή για συσχετίσεις και συνδέσεις μεταξύ περιοχών και πολιτισμών. Αντίστοιχα σε ό,τι αφορά τον χρόνο, διαπιστώνεται πως διαφορετικές περίοδοι και χρονικότητες συναντώνται για να ισορροπήσουν και τελικά να συνυπάρξουν. Παρελθόν, παρόν και μέλλον έρχονται κοντά και συχνά σκοπίμως συγχέονται για να επαναπροσδιοριστούν μέσα από τις σχέσεις και τις αναφορές τους. Η έμφαση φαίνεται, λοιπόν, να βρίσκεται πάντοτε στις συσχετίσεις και στις συναντήσεις. Τα έργα μοιάζουν να θέλουν να ξεφύγουν από ορισμούς και απόλυτες περιγραφές καθώς επιδιώκουν να δημιουργήσουν κοινούς ή ενδιάμεσους τρόπους που συνδέουν ή συμπεριλαμβάνουν διαφορετικούς κόσμους. Σε μια εποχή αντιθέσεων, η νέα αυτή γενιά δημιουργών αναφέρεται σε ετερογενή και ανοιχτά σχήματα που δύνανται να φιλοξενήσουν συγκινησιακές διαφορές (Munoz 2000, 70) και να επιτρέψουν καινούργιες συνδέσεις και τρόπους συνύπαρξης. Έτσι, η έννοια του ανήκειν σε μια καλλιτεχνική κοινότητα αλλάζει καθώς στρέφεται σε τοπικότητες και χρονικότητες που μπορούν συνεχώς να πληθαίνουν και να αλλάζουν.

Δάφνη Δραγώνα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Anderson, B. (2014). "Mediation and collective moods" στο *Encountering Affect: Capacities, Apparatuses, Conditions*. Farnham, Ashgate Publishing, 106-115.
- Βιτάλη, Δ., Δραγώνα, Δ., Πανδή, Τ. (2013). «Εκ νέου, μια νέα γενιά Ελλήνων καλλιτεχνών», στο *Εκ Νέου, μια νέα γενιά Ελλήνων καλλιτεχνών*, Αθήνα, ΕΜΣΤ.
- Bowker, G., Leigh-Star, S. (2000). *Sorting Things Out*, Massachusetts, MIT Press.
- Carrion-Murayari, G. (2016). Foreword στο *The Equilibrists*, Athens, Deste Foundation for Contemporary Art.
- Fisher, M. (2015). Abandon Hope (Summer is coming) <http://k-punk.org/abandon-hope-summer-is-coming/>
- Glissant, E. (2010) *Poetics of Relation*. translated by B.Wing. Michigan, University of Michigan Press.
- Muñoz, J. E. (2000). Feeling Brown: Ethnicity and Affect in Ricardo Brach's "The Sweetest Hangover (And Other STDs)". *Theatre Journal*, 52(1), 67-79.
- Szymczyk, A. (2017). "Iterability and Otherness-Learning and Working from Athens" in Latimer, Q. Szymczyk, A. (eds) *The Documenta Reader*. Munich, Prestel Publishing.
- Τραμπούλης, Θ. (2017) <https://www.tanea.gr/2017/07/28/lifearts/osa-pairnei-i-documenta/>
- Τσοκάντα, Ε. (2019). «Μια διακήρυξη κοινής λογικής». *EP Journal*, 2. http://enterprise-projects.com/wp-content/uploads/2019/01/EP-J_02-ADOCS-GR.pdf
- Williams, R. (1977). Structures of feeling. *Marxism and literature*, 128-135.